

Ринок фінансово-банківських послуг

Галина АРТАМОНОВА

**ПРОБЛЕМИ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ГАЗ
В УКРАЇНІ**

Резюме

Досліджено питання економічної обґрунтованості тарифів на енергоносії, зокрема на природний газ, як імпортований, так і власного видобування. Зроблено висновок про те, що потреби населення можуть бути повністю задоволені за рахунок українського газу, а ціни на оптових газових ринках повинні формуватися шляхом домовленостей між виробниками і покупцями при укладанні довгострокових угод. Визначено першочергові заходи з реформування газового сектору України.

Ключові слова

Природний газ, ціноутворення, тарифи, європейський ринок газу, вітчизняний ринок газу, реформування енергетичного сектору.

Класифікація за JEL: D400, D410, Q430.

© Галина Артамонова, 2016.

Артамонова Галина, канд. екон. наук, доцент, Київський національний торговельно-економічний університет, Україна.

Постановка проблеми. Складовою розвитку енергетичного ринку України є удосконалення системи ціноутворення на газ. МВФ визначив цей напрямок в якості однієї з вирішальних умов відновлення 30 квітня 2014 р. переговорів щодо виділення кредиту на суму 17,1 млрд. дол. США (Stand-by), при цьому передбачено поступове підвищення роздрібних тарифів на газ- і тепlopостачання в комплексі із заходами підтримки найбідніших верств населення. Має бути також проведена реструктуризація НАК «Нафтогаз України» і забезпечена прозорість її звітності [1]. З огляду на це у квітні 2014 р. урядом здійснено перший етап підвищення цін для населення (з 1.05.2014 р. – на 56% на газ та з 1.07.2014 р. – на 40% на опалення). На другому етапі з 1.05.2015 р. зростання цін на газ та опалення мало становити 40% і далі на 20% щорічно до 2018 р. Однак за результатами переговорів між Україною та МВФ щодо відкриття нової програми з розширеним кредитуванням (Extended Fund Facility, EFF) на заміну існуючої програми (Stand-by) Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), збільшила тариф на газ для населення в середньому на 285%. При цьому у складній економічній ситуації, в якій перебуває наразі населення країни [2] (середня заробітна плата в Україні сьогодні становить 148 дол. США, що в 29,7 разу нижче, ніж у США, у 27 разів нижче, ніж у Німеччині, та в 6,6 разу нижче, ніж у Польщі), такі зміни мають бути не лише науково обґрунтованими, а й пов'язуватися з реформами в енергетичному секторі з метою зменшення споживання цього дорогого ресурсу та стримування зростання тарифів на нього.

У зв'язку з цим постає завдання дослідження формування тарифів на природний газ із урахуванням формування ціни на газ власного видобутку та імпортований з Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ціноутворення у газовому секторі присвячена достатня кількість різних праць вітчизняних дослідників, зокрема В. Венгера, А. Волощенка, М. Гальвановського, О. Дзьоби, О. Дячука, В. Ланового, В. Омельченка, Р. Подольця, Н. Струка, Ю. Щербини, І. Фурмана та багатьох інших. Однак внаслідок відсутності єдиної методики для визначення внутрішніх тарифів на газ та різноманітності формування цін на імпортований газ ця проблема потребує подальших досліджень як складова головних напрямів реформування в газовій галузі.

Метою статті є дослідження формування цін і тарифів на імпортований газ та газ власного видобутку, а також визначення напрямів реформування газового сектору.

Основні результати дослідження. Упродовж останніх десятиріч на європейському ринку природного газу відбувалася радикальна трансформація його інституційної структури. В європейських країнах відбувся розподіл діяльності з видобутку (імпорту) газу, його транспортування магістральними і локальними мережами та продаж кінцевим споживачам. Для забезпечення вільної конкуренції на ринку газу всі його постачальники отримали вільний і рівний доступ до газотранспортних потужностей та газосховищ, а всі споживачі – право вільно обирати постачальника (так званий статус «кваліфікованого споживача»).

В Україні також давно вже назріла необхідність реформування енергетичного сектору. Адже саме його застиглість у пострадянській системі була чи не основним гальмом економічних і соціальних перетворень, що робило державу вразливою до шантажу ззовні, затягувало її у боргову яму. Політики використовували й використовують популістські спекуляції, щоб заблокувати перехід до нормального ринкового середовища в енергетичному секторі. Зумовлена цим багатоступінчаста система ціноутворення, перехресне субсидювання, цілковита непрозорість і монополізація виробництва, транспортування та збуту різних видів енергії робили енергетику джерелом для вимивання коштів держави (тобто платників податків) у приватні руки.

Слід зазначити, що реформі енергетичного сектору було присвячено окремих розділ укладеної наприкінці минулого року коаліційної угоди. Він передбачав проведення «лібералізації та перехід на єдині для всіх споживачів принципи ринкового ціноутворення на газ та електроенергію з метою створення стимулів для їх економії». Тоді ж було зафіксовано намір правлячої коаліції забезпечити необхідні умови залучення інвестицій для проведення структурної модернізації енергетичної галузі, реконструкції об'єктів інфраструктури та збільшення власного видобутку газу, нафти й вугілля.

Однак оскільки реформування сектору стало наслідком тиску обставин і зовнішніх сил (насамперед МВФ), то воно й надалі наштовхується на явний і прихований опір олігархів та чиновників, які зацікавлені у збереженні корупційних механізмів, і відбувається повільно, непослідовно, зі збереженням лазівок для зловживань.

Якщо поглянути на динаміку обсягів власного видобутку газу з 2005 р. (табл. 1), то можна помітити, що в середньому він стабільно становив близько 20 млрд. м³.

Однак протягом довгих років (до 2014 р.) Україна залежала від імпортованого російського газу, оскільки Росія створила умови, за яких імпортований газ за вісім років подорожчав для України у вісім-дев'ять разів – з 50 дол. США до 400–450 дол. США. Це відбувалося внаслідок повної монополізації Газпромом українського ринку. Так, по-перше, сусідня країна повністю відрізала Україну від альтернативних постачальників газу (зокрема, від Туркменістану, де Росія викупила газ на 30 років наперед, та від постачальників морсь-

ким шляхом). По-друге, на українській території не будувалося нових свердловин, терміналів для зрідженого палива з Катару чи Саудівської Аравії, де газ є дешевшим за російський. По-третє, Росія змусила Нафтогаз погодитися на підвищення ціни на блакитне паливо при паралельному заморожуванні рівня тарифів за його транспортування. По-четверте, РФ зобов'язала Україну купувати надмірні обсяги газу, потреби якого були значно менші, при тотальному зменшенні Газпромом обсягів транзиту газу через українську територію шляхом будівництва альтернативних сполучень до Європи на півночі та півдні.

Таблиця 1

Динаміка видобутку, споживання та імпорту газу природного скрапленого або в газоподібному стані за 2005 та 2011–2014 рр.

Показник	2005 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Видобуток газу природного скрапленого або в газоподібному стані, млрд. м ³	20,8	20,7	20,5	21,3	19,8
Зміна видобутку, у % до попереднього року	101,5	101,0	99,0	103,9	92,9
Споживання, млрд. м ³	71,5	56,6	52,7	49,0	40,8
Зміна споживання, у % до попереднього року	100,7	102,7	93,1	93,0	83,3
Імпорт газу природного, млрд. м ³	55,9	44,8	32,9	28,0	19,5
Зміна імпорту газу, у % до попереднього року	–	–	73,5	84,9	69,6

Примітка: дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої АР Крим і м. Севастополя.

Джерело: Держстат [2], Міненерговугілля України [3].

Таким чином, в Україні збільшилися витрати на імпорт газу з 3–4 млрд. дол. США у першій половині 2000-х рр. до 12–13 млрд. дол. США у 2010–2011 рр. При цьому доходи від транспортування газу до Європи за ці роки зменшилися з 3 до 2 млрд. дол. США [4].

У зв'язку з цим розглянемо, як має формуватися ціна на імпортований газ. Так, серед європейських країн традиційно виділяють три базових підходи

до формування ціни на імпортований газ за довгостроковими контрактами [5]. За *першим підходом* ціна на газ прив'язується до ціни кошика альтернативних енергоресурсів (вугілля, нафтопродукти), структура якої може значно відрізнятися навіть у рамках однієї країни (так званий гронінгенський тип контрактів). Наприклад, оскільки вважається, що газ найбільш раціонально використовувати для виробництва електроенергії та тепла як одне з найбільш екологічно прийнятних видів палива, виникає можливість визначити відношення газу до інших енергоресурсів, що можуть бути використані тепловими електростанціями, й опосередковано розрахувати вартість самого газу (альтернативні види палива є біржовими товарами і мають «ринкову ціну»).

Другий підхід передбачає урахування ціни на місячні ф'ючерсні контракти на індикативний сорт нафти, як правило, нафти марки Brent, на Лондонській або частіше Роттердамській біржі.

Частка реалізації газу за короткостроковими контрактами у країнах ЄС в останні роки постійно збільшувалася і сьогодні становить близько 35%, а рівень цін на спотовому ринку став іще одним індикативним показником для формування ціни газу за довгостроковими контрактами (*третій підхід*) та опосередковано – роздрібних цін для споживачів. Іншою функцією спотового ринку стало індикативне визначення короткострокової граничної вартості газу, тобто його реальної економічної цінності.

Поряд з існуючою системою контрактних відносин на європейському ринку газу останніми роками відбувається процес формування принципово нової моделі ринку, характерними ознаками якої стали ринкове біржове ціноутворення та повна відмова від довгострокових контрактів на користь спотових угод.

Для України лібералізація європейського ринку природного газу та необхідність виконання взятих на себе зобов'язань у рамках Енергетичного співтовариства щодо приведення газового законодавства у відповідність до європейського вимагатиме кардинальних реформ у газовому господарстві і неминуче призведе до трансформації як внутрішнього ринку природного газу, так і умов зовнішньої торгівлі.

Однак до сьогодні більшість сегментів ринку газу в Україні залишається монополізованими переважно державними енергокомпаніями. Основними постачальниками газу власного видобутку є структурні підрозділи НАК «Нафтогаз України», частка незалежних компаній уже тривалий час не перевищує 7–10%. Інфраструктура газорозподільних мереж передана в управління регіональним (переважно приватним) постачальним компаніям.

Відсутність об'єктивної внутрішньої бази, де з урахуванням динаміки цін на інші види палива відбувалося б формування ринкової ціни газу, залишається основною причиною суперечностей при визначенні ціни на газ як за

довгостроковими міжнародними контрактами, так і за договорами внутрішніх поставок.

У зв'язку з цим досить спірно виглядає значне підвищення тарифів і на газ для внутрішнього споживання, зокрема для населення. Так, за висновками робочої групи Верховної ради з розгляду питання обґрунтованості підвищення цін / тарифів на енергоносії та комунальні послуги, зазначено про наявність цілковитої забезпеченості газом українського видобутку для потреб населення.

Щорічна структура надходжень та витрат газу в Україні затверджується Кабінетом Міністрів України у відповідному прогнозному балансі надходження та розподілу природного газу. Так, розпорядженням КМУ від 29.04.2013 р. № 327-р «Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні на 2013 рік» (зі змінами) прогнозний розподіл природного газу для потреб населення становив 22,8 млрд. м³ [6], а в 2014 р. – 22,5 млрд. м³. Отже, обсяг природного газу, призначений для потреб населення, у 2014 р. порівняно з 2013 р. залишився майже незмінним, незважаючи на анексію Криму (в березні 2014 р.) та бойові дії на Сході України, через які велика частина споживачів залишилась без газопостачання. Натомість на 2015 р. Кабінет Міністрів затвердив «баланс газу» на рівні 40 млрд. м³, з яких 15 млрд. м³ – внутрішнього виробництва [7]. Це рішення, як повідомлялося, дозволяє «Нафтогазу» імпортувати 25 млрд. м³, у тому числі купити газ у Росії без обмеження обсягів. До речі, такі масштаби імпорту в 2015 р. перевищують відповідні обсяги 2014 р. на 3 млрд. м³. Тобто в такому випадку про економію газу мова не йде.

Найбільшою складовою в структурі ціни на газ для населення є дохід («маржа») публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України», який становить 40% (або в грошовому вимірі, за розрахунками, 33,4 млрд. грн.) від загального обсягу надходжень за спожитий населенням газ, 39% – надходження до Державного бюджету України (ПДВ, рента, збір у вигляді цільової надбавки або в грошовому вимірі, за розрахунками, 32,3 млрд. грн.).

Ще одним проблемним питанням, що спричиняє непрозорість у газовій галузі, є підвищення ставок рентних платежів. У зв'язку з цим розглянемо механізми її формування.

По-перше, рента виникає між бізнесменами і власниками об'єктів видобутку чи експлуатації. В Україні ж рентним платежем за видобуток газу, що належить державі, обклали державні компанії. Звісно, що в цьому випадку рентних відносин не виникає. Цей платіж державі можливий лише з боку приватного видобувника. Очевидно, метою уряду є штучне обкладання усього нафтогазового бізнесу непомірним надуманим податком, що переслідує лише фіскальні цілі.

По-друге, величина ренти складається на ринку і залежить від прибутковості об'єкта експлуатації. Прибуток повинен розпадатися на ренту власнику і чистий прибуток видобувника. Прибуток залежить від ціни та собівартості виробництва, тому і ставка ренти залежить від ціни, собівартості й умов розподілу прибутку. Також можливі випадки, коли рента взагалі не утворюється. Зокрема, коли бізнес неприбутковий, ціни надто низькі, а витрати високі.

В Україні запропоновано, навпаки, визначати ціну після встановлення рентного платежу. Іншими словами, припускається, що рента завжди існує, її можна встановлювати за бажанням власника і піднімати до нескінченності. Таким чином, можна сказати, що уряд штучно завищує ставку рентної плати з метою максимізації ціни на газ, добутий в Україні.

Звідси випливає, що максимізація ціни на газ внутрішнього видобутку може служити лише одній цілі – зменшенню його споживання і видобутку, що є передумовою збільшення його імпорту, що також суперечить задекларованій тезі газового імпортозаміщення. Тому рентну плату треба знизити щонайменше до 10% від прибутку і стягувати її лише з приватних видобувників з встановленням в абсолютному вимірі – для різних умов видобутку. Зокрема, при освоєнні нових родовищ ставка рентної плати повинна дорівнювати нулю.

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що встановлення цін / тарифів на природний газ та пов'язані з його споживанням комунальні послуги відбулося без належного обґрунтування. У зв'язку з цим мають бути проведені додаткові розрахунки тарифів, а роздрібні ціни на природний газ, що використовується для потреб населення, потребують перегляду з урахуванням отриманих результатів обчислень.

Варто наголосити на наслідках від підвищення цін на енергетичному ринку в цілому для економіки. На даному етапі державна політика України вкрай недостатньо реагує на ціновий стрибок, пов'язаний з подорожчанням енергетичних ресурсів. Практично не здійснювалися превентивні заходи щодо попередження формування негативних тенденцій. Уряд лише вибірково реагує на різке загострення ситуації (так було з різким подорожчанням м'яса, олії, цукру та ін.). Проте оскільки ці заходи були спрямовані не на причину, а на наслідок і не мали системного характеру, то вони виявилися вкрай недієвими. На наш погляд, першочергово необхідно було здійснити реформування та оновлення виробництва, його диверсифікацію, реформування ЖКГ, впровадження енергозберігаючих технологій тощо. Все це залишилося поза увагою уряду, що робить національну економіку дуже вразливою до подальших цінових стрибків на енергетичні товари.

Без глибоких реформ газового сектору неможливо ані стабілізувати фінансову систему країни, ані врегулювати відносини між населенням та постачальниками житлово-комунальних енергетичних послуг.

Перш за все, на нашу думку, слід усунути монополію Нафтогазу та інших державних корпорацій і перейти від планово-адміністративного управління сектором до ринкового. Адже на відміну від сфери комунальних послуг, яка є природною монополією, оптовий ринок газу таким не є. А національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), повинна стати справді незалежним регулятором, що сприяє конкуренції та ціноутворенню, яке стимулює енергоефективність [8]. Її місцеві відділення повинні захищати інтереси споживачів і стимулювати енергозбереження, включаючи розширення використання альтернативних та відновлюваних видів палива.

Висновки. Галопуюче зростання цін на газ в Україні є актуальною проблемою сьогодні і вимагає подальших досліджень, адже воно негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни. Науково обґрунтоване ціноутворення сприяє структурним змінам в економіці (зміни в паливному балансі), визначає розвиток самої газової галузі та її привабливість з погляду інвесторів. Україна з розширенням її участі у міжнародному поділі праці дедалі відчутніше реагує на зміни у кон'юктурі практично на всіх сегментах світового ринку.

Питання економічної обґрунтованості тарифів на енергоносії та комунальні послуги сьогодні занадто заполітизоване. Тому доведено, що визначення вартості того чи іншого енергоносія чи комунальної послуги має лежати виключно у виробничій площині.

Сукупність наведених у статті даних свідчить, що при чіткому визначенні реальних потреб населення у споживанні газу, відокремленні їх від потреб релігійних організацій та творчих спілок, скороченні непрозорих виробничо-технологічних витрат газу і його втрат, коригуванні планових показників споживання на обсяг можливих завищень, а також при максимальному спрямуванні газу, видобутого в Україні на житлово-комунальну сферу, потреби населення можуть бути повністю задоволені за рахунок українського газу.

Література

1. Пресс-релиз № 14/189 от 30 апреля 2014 года об утверждении МВФ двухлетней договоренности о кредите «стэнд-бай» для Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/russian/np/sec/pr/2014/pr14189r.pdf>.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>.

3. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/>.
4. Лановий В. Газова шибениця для українського народу [Електронний ресурс] / В. Лановий // Економічна правда. – 2015. – 29 лип. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/29/551080/>.
5. Подолець Р. З. Особливості ціноутворення в міжнародній торгівлі природним газом / Р. З. Подолець, О. А. Дячук, Р. С. Юхимець // Економіка і прогнозування. – 2014. – № 1. – С. 53–66.
6. Розпорядження КМУ від 29 квітня 2013 р. № 327-р «Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні на 2013 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/327-2013-%D1%80>.
7. Розпорядження КМУ від 15.04.2015 р. № 410-р «Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу в Україні на 2015 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248132209>.
8. Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 10.09.2014 р., № 715/2014. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/715/2014>.

Стаття надійшла до редакції 21 травня 2016 р.